

UCRAÏNA

*la guerra
pel relat*

Josep Gifreu

Saldonar.

UCRAÏNA
la guerra
pel relat

Josep Gifreu

Ucraïna, la guerra pel relat

© del text: Josep Gifreu, 2022

© de la fotografia de la coberta: South_agency / iStock, 2022

© d'aquesta edició: Edicions Saldonar, 2022

Primera edició: octubre del 2022

Publicat per Edicions Saldonar

Alfambra, 16, 5è 2a

08034 Barcelona

edicions@saldonar.com

www.saldonar.com

@saldonar

Edició i producció: Francesc Gil-Lluch

Disseny i maquetació: Octavi Gil Pujol

Distribució: UDL

Thema: JB, JP, JW, 1DTA, 1DTN

ISBN: 978-84-17611-99-6

Dipòsit legal: B 19692-2022

Aquest llibre s'ha imprès amb paper procedent de boscos gestionats de manera sostenible, un òfset cru de 80 grams, i s'ha compaginat amb la tipografia Tiempos en cos 9,5.

Els titulars del *copyright* tenen els drets reservats.

A la Rosa, que va animar aquesta exploració.

Taula

Presentació	13
La nova guerra a Europa	19
Una guerra imprevista?	21
La matriu de la guerra	24
Les raons de Rússia	29
Les raons d'Ucraïna	34
La impotència de l'ONU	38
La batalla mediàtica	41
Les altres guerres	46
<i>La crisi migratòria</i>	46
<i>Les sancions d'Occident contra Rússia</i>	47
<i>La guerra energètica de Rússia contra Europa</i>	49
<i>La crisi alimentària</i>	50
Rússia, la maquinària implacable	53
Adeu al periodisme independent	53
De Txernòbil a Txetxènia	55
Putin refina el control	57
La censura «post-Crimea»	59
El sistema mediàtic rus	62
La confiança en els mitjans informatius	65
Altaveus del Kremlin	67
L'opinió confia en l'exèrcit	70

Roskomnadzor, «Ministeri de la Veritat»	72
Una llei de «notícies falses»	74
Una màquina de propaganda i control	77
Informar-se amb l'«efecte mirall»	79
Les veus de la dissidència	81
Periodistes insubmisos	86
Ucraïna, el poder de la transparència	89
Una guerra quasi-transparent	89
La transformació des del Maidan	91
Un nou diari a Kíiv	93
Primer, salvar la vida	96
Notícies unides	99
La difícil normalitat	102
Zelenski, l'heroi (inter)nacional	104
Periodistes empunyant armes	108
Els últims (periodistes) de Mariúpol	110
Periodistes investigant crims	113
Documentar la revolució i la guerra	114
Contrarestar la propaganda russa	116
Com informar sobre violacions	119
Perseguir la dissidència interna	121
Moral de victòria (a l'Eurovisió)	123
Occident, un relat hegemònic?	125
Gran cobertura periodística	126
Censura de mitjans russos	129
El corrent <i>mainstream</i> a Occident	131
Veus discrepants	136
Investigar els oligarques	140
Controvèrsia entre capçaleres	141

La Xina i el Sud Global: una neutralitat relativa?	143
La Xina, censura i neutralitat	144
El Sud Global, no-alineació relativa?	149
Escenaris de combat	157
El periodisme de trinxera	157
L'articulisme d'opinió	162
<i>Com endevinar el pla de Putin?</i>	164
<i>Defensar la integritat territorial d'Ucraïna?</i>	165
<i>Una guerra contra Europa?</i>	166
<i>Ucraïna, una nació postcolonial?</i>	168
Les imatges de la guerra	169
Mentides i intoxicació	173
Mil i una històries de l'horror	176
Cap on anem: dos mons o tres?	179
Notes	191
Bibliografia i videografia	209
Annex 1	
El dia a dia de la guerra	215
Annex 2	
Les fonts	245

Presentació

Per què Vladímir Putin va decidir envair Ucraïna el 24 de febrer de 2022? Per què va anomenar l'ofensiva «operació especial militar»? Per què Ucraïna es va alçar desafiant el gran exèrcit invasor?

La gent d'Europa no ens ho podíem creure. Les imatges i les primeres cròniques dels bombardejos de ciutats com Kíiv, Khàrkiv o Mariúpol ens parlaven de la magnitud de l'operació militar empressa pel Kremlin al cor d'Europa. Però, des de la perplexitat, els espectadors de la nova guerra vèiem com, després del primer mes de ferotges atacs per terra i aire, ni Kíiv, ni Khàrkiv ni Mariúpol es volien rendir davant el totpoderós enemic. La imatge del president d'Ucraïna, Volodímir Zelenski, desafiant l'imperi agressor en mànigues de camisa ocupava les pantalles de mig món. I la gent d'Europa ens preguntàvem: per què Ucraïna optava per resistir l'agressió russa pagant, previsiblement, un altíssim preu de víctimes, exiliats i devastació?

Així va començar la meva particular exploració del conflicte. Volia saber les raons de l'agressor i les raons de la resistència heroica. Dos pobles germans enfrontats a mort? Quina història o quines històries podien justificar la major mobilització militar a Europa després de la Segona Guerra Mundial? Com explicar l'acumulació d'un tal arsenal d'odi a Rússia contra Kíiv que portés a mobilitzar més de cent cinquanta mil soldats en una ofensiva llampec sobre Ucraïna? I què podien dir i fer els previsibles aliats d'un i altre bàndol sobre una tan inaudita invasió?

Un dia de març vaig començar a situar el moment fundacional de l'odi. Naturalment, era un episodi excepcional: aquell en què un país es rebel·la contra tota submissió i es proclama definitivament sobirà. Havia llegit cròniques, articles i anàlisis sobre el desplegament de l'agressió russa, que a Ucraïna anomenaven «invasió a gran escala». Però aquell dia de març la meua revelació tenia nom de documental. El recordaré sempre i l'aconcellaré sempre: *Winter on Fire: Ukraine's Fight for Freedom*. Era la revelació d'una revolució. Era reviuere en imatges impactants l'Euromaidan, la sèrie cruenta de protestes populars a Kíiv entre el 21 de novembre de 2013 i el 22 de febrer de 2014. La revolució que, després de patir més de cent morts i centenars de ferits, va derrocar el govern prorús del president Víktor Ianukóvitx. Era un film obertament nacionalista, el relat d'una Ucraïna disposada a lluitar fins al final per la llibertat i la integració a Europa. Vaig començar a intuir la magnitud del desafiament contra la Rússia de Putin. Dies després, la visió d'una rèplica, d'una narrativa també en forma de documental i totalment oposada a l'anterior, em va confirmar la gran batalla existent sobre la veritat del Maidan. Produït ni més ni menys que per Oliver Stone, el documental *Ukraine on Fire* defensava, des de la línia editorial de les veus de Víktor Ianukóvitx i Vladímir Putin, entrevistats per Stone, que el Maidan era, simplement, un cop d'estat. Revolució nacionalista o cop d'estat il·legal? Els dos documentals resumien el gran dilema que motivava l'odi congriat el 2014 i les guerres posteriors.

Efectivament, la confrontació política entre Moscou i Kíiv, plasmada en els dos documentals, explicava la seqüència posterior dels fets: annexió russa de Crimea, suport de Rússia als separatistes del Donbass, guerra civil al Donbass, acords de Minsk incomplets, referèndums a les autoproclamades repúbliques de Donetsk i Lugansk, elecció del president Zelenski per una

gran majoria de l'electorat ucraïnès, moviments d'aproximació de Kíiv a la Unió Europea i l'OTAN. I durant el 2021 grans contingents de tropes russes prenen posicions al llarg de la frontera russa amb Ucraïna. Putin deia: són simples maniobres militars. Biden responia: no, Moscou prepara la invasió d'Ucraïna. Qui mentia? La guerra de la desinformació i de la propaganda estava servida.

El 24 de febrer de 2022 esclatava una nova guerra al cor d'Europa. I es desencadenava alhora una guerra informativa de dimensions globals.

La invasió militar d'Ucraïna responia a un pla d'atac sobre el terreny, al nord, est i sud del país. Però la decisió de Putin suscitava un terratrèmol dialèctic mundial que no tan sols posava en qüestió l'ordre post-Guerra Freda i l'hegemonia d'Occident, sinó també les grans narratives sobre la sobirania, el dret d'autodeterminació dels pobles, les llibertats democràtiques o els drets humans. L'agressió de Rússia contra Ucraïna obligava els màxims operadors del discurs públic —dels estats a les institucions internacionals, dels grans mitjans de comunicació a les plataformes d'internet— a remodelar les funcions i les rutines d'activitats com les llibertats d'expressió, d'informació i de manifestació, l'exercici del periodisme independent, les comunicacions a través de les xarxes o la lliure circulació de les persones.

Els historiadors de la guerra ens recorden que totes les guerres de l'era moderna han recorregut a grans desplegaments de propaganda, d'informació i de desinformació per legitimar la seva causa. Aquesta nova guerra europea, no obstant, ja no era com les anteriors: era seguida per una societat hipermediatitzada, amb accés i ús permanents de les tecnologies de la percepció, de la visió i de la transmissió instantània i global d'informacions, d'imatges, de dades i també de *fake news*. Les ubiqües tecnologies

de la veritat ho eren també de la mentida i de la propaganda. I eren també objecte de noves i refinades mesures de control i de censura mai imaginades per George Orwell.

En definitiva, la guerra de Rússia contra Ucraïna es desplegava en dos espais o àmbits d'acció paral·lels. L'espai més visible de la tragèdia era òbviament el territori físic i humà de la república d'Ucraïna. L'altre espai, menys dramàtic, poc visible, però absolutament complementari, era l'espai mediàtic global des d'on els diversos poders i actors gestionaven el combat per la informació, la propaganda i el relat guanyador. La guerra d'Ucraïna, com les grans guerres anteriors o presents, requeria i suscitava una imponent batalla —per acció i per omissió— en els mitjans d'informació i en tots els dispositius d'intervenció discursiva del ciberespai.

Aquesta crònica-assaig es proposa identificar, registrar i documentar els actors i els episodis principals en la lluita per l'establiment de les narratives de legitimació o deslegitimació de la invasió russa d'Ucraïna. Pretén examinar de forma sumària el paper i el protagonisme del periodisme, dels mitjans informatius i de les xarxes socials en tres fronts principals d'intervenció: el de la Rússia de Putin, el de la Ucraïna de Zelenski i l'occidental. També dedica una breu mirada a dos altres fronts mediàtics emergents, el de la Xina i el de l'heterogeni Sud Global.

Si el propòsit era ambiciós, les limitacions d'un projecte tan vast són més que manifestes. En destacaré les principals. En primer lloc el límit temporal: si Putin pensava en una guerra llampec, la capacitat de resistència del poble d'Ucraïna, amb el suport imprescindible de l'armament occidental, el va fer desistir del pla inicial. Al cap de mig any, la guerra es preveia llarga i ningú n'augurava el final. Per això, aquesta crònica-assaig es posa un límit temporal: els primers sis mesos de la guerra. De fet, durant

el primer mig any, els termes de la guerra mediàtica i informativa sobre el conflicte havien estat perfectament establerts i desplegats per tots els actors implicats.

L'altra limitació més decisiva deriva de la immensitat incontrolable d'intervencions relatives al conflicte en els mitjans de comunicació dels diversos fronts i en les xarxes socials. Les dificultats d'accés a les fonts d'informació, d'imatges i de dades més pertinents, així com les limitacions de comprensió de llengües no conegudes per aquest autor, les he hagut de superar gràcies a una acurada selecció representativa dels fronts principals, tal com exposo en l'Annex 2 sobre les fonts, i gràcies als procediments de la traducció simultània al català per a les llengües desconegudes.

I resulta òbvia una tercera i no menys important limitació: si *Ucraïna, la guerra pel relat* pretén contribuir a delimitar el debat general sobre les condicions actuals de la comunicació de guerra en un món hipermediatitzat, és gràcies a l'anàlisi d'una mostra significativa de documents primaris, elaborats bàsicament per periodistes presents en els camps de batalla, i també d'una mostra complementària de documents secundaris, elaborats a distància per experts en diferents àmbits relacionats amb el conflicte. Aquesta crònica-assaig és en realitat una crònica de cròniques de la guerra, servides per periodistes i testimonis que l'han viscut en persona i analitzades per observadors i experts interessats a buscar explicacions a l'absurditat d'una guerra com aquesta.

Amb totes aquestes cauteles, aquest llibre no pretén avançar conclusions sobre la guerra mediàtica i informativa declarada arran de la invasió russa d'Ucraïna. El treball, que òbviament està obert al debat crític, vol ser no tant un assaig amb tesi declarada, sinó més aviat una crònica descriptiva dels principals actors i dels grans episodis que han marcat la lluita per les operacions

narratives i discursives de legitimació o deslegitimació de la guerra. En tot cas, sí que té una pretensió: la de destacar com aquesta lluita posa de manifest una profunda divisió de posicions a escala global sobre qüestions fonamentals per a la convivència en el planeta, com l'estatus dels drets humans, de les llibertats d'expressió i d'informació, de la democràcia liberal, de la sobirania de les nacions, de la desnuclearització o de la pau universal.